

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
Історичний факультет
Кафедра історії України

Дипломна робота
магістра

з теми: «Доба Івана Самойловича в історії України-Гетьманщини»

Виконала: студентка ...
Спец. 014. Середня освіта (Історія) та 032
Історія та археологія
Басіста Юлія Володимирівна

Керівник:
Газін В.В., кандидат історичних наук,
доцент кафедри історії України

Рецензент:

Кам'янець-Подільський – 2019

ЗМІСТ:

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ I. ІСТОРИОГРАФІЯ ПРОБЛЕМИ, ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ТА МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ.....	7
1.1. Історіографія проблеми.....	7
1.2. Огляд джерел.....	12
1.3. Методологія дослідження.....	15
Висновок до першого розділу.....	17
РОЗДІЛ II. ІВАН САМОЙЛОВИЧ. ШЛЯХ ДО ВЛАДИ.....	19
2.1. Суспільно-політичний розвиток України-Гетьманщини на початок 70-х рр. XVII ст.....	19
2.2. Сходження І. Самойловича на гетьманство.....	25
Висновок до другого розділу.....	30
РОЗДІЛ III. ГЕТЬМАНУВАННЯ ІВАНА САМОЙЛОВИЧА.....	31
3.1. Політика І. Самойловича на початку гетьманування. Боротьба за Правобережжя.....	31
3.2. Війна з Туреччиною. Події навколо Чигирини.....	44
3.3. Між Польщею та Росією. Зусилля гетьманського уряду І. Самойловича по захисту державних інтересів Гетьманщини....	55
3.4. Останній період гетьманування І.Самойловича. Загострення стосунків з московським керівництвом та усунення гетьмана.....	64
Висновок до третього розділу.....	79
ВИСНОВКИ.....	80
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРА.....	83

ВСТУП

«Від Богдана до Івана не було гетьмана». У цій народній приказці не тільки прояв пошани до великих українських гетьманів — Богдана Хмельницького і Івана Мазепи, але і вирок історичним діячам епохи Руїни, більшість з яких опинилися або знярядям в чужих руках (Юрій Хмельницький, Павло Тетеря), або заручниками обставин (Дем'ян Многогрішний). Втім, доля Івана Самойловича, гетьмана Лівобережжя, спростовує народну приказку. Він володарював 15 років (більш за якого-небудь іншого його попередника в XVII столітті) – і це в той час, коли Україну спустошували її сусіди, підписані договори легко порушувалися, а вчорашні вороги ставали союзниками. Так довго і в таких умовах управляти державою могла тільки неординарна особа.

1672 – 1687 рр. – є часом гетьманування на Лівобережній Україні Івана Самойловича. Дійсно, це був надзвичайно складний період, коли за володіння Україною тривала вперта боротьба між Московською державою, Річчю Посполитою та Туреччиною, коли сама Гетьманщина, фактично, будучи розколотою на дві держави, була невзможі протистояти експансіоністським устремлінням своїх сусідів. Погіршував ситуацію і розкол в самому середовищі української козацької старшини, суперечності між городовим козацтвом та запорожцями, між старшиною та рядовими козаками. Саме на такий час припало гетьманування Івана Самойловича.

Іван Самойлович – один з найвідоміших діячів в історії України-Гетьманщини, що довгий час спромігся утримувати в своїх руках гетьманську булаву, постійно лавіруючи між волею московського царя та українськими національними інтересами. Інтерес до цієї людини завжди був надзвичайно високий, зокрема, і в середовищі фахівців істориків. Проте, поперше, на сьогодні досі не з'явилося жодного фундаментального дослідження, присвяченого власне Івану Самойловичу. По-друге, самі оцінки, які присутні в загальних роботах, статтях, тощо, відзначаються

полярністю, що очевидно є звичною вже справою, коли мова йде про гетьманів другої половини XVII ст. Часто це було спричинене панівною ідеологією, тенденцією до спрощених оцінок, а то й банальною фальсифікацією. Відтак, на наше переконання, Державна та військова діяльність цього гетьмана мало вивчена і заслуговує на сучасне об'єктивне висвітлення. В багатьох працях з історії України Самойлович згадується переважно в плані негативному як деспот і користолобець. А коли глибоко та безсторонньо вникнути в джерела тих часів, то можна вивідати чимало фактів, що характеризують діяльність цієї неординарної особистості з позитивного боку.

Назріла потреба відмовитися від однобічності й категоричності в оцінках діяльності гетьмана. У жодному випадку не можна ігнорувати значимості політичних подій і процесів, що відбувалися в Україні в другій половині XVII ст., оскільки без їх з'ясування не можна добитися відтворення цілісної картини суспільно-політичного розвитку Української держави. Саме у цьому, на нашу думку, і проявляється **актуальність даної теми**.

Досліджуваний нами період (1672 – 1687 рр.) – невеликий проміжок часу, але він надзвичайно важливий для усвідомлення політичних процесів, що відбувалися у козацькій Україні. На цей час припали останні зусилля української еліти реалізувати завдання, поставлені великим українським гетьманом Богданом Хмельницьким, утвердити незалежну Українську державу. У цей час чітко проявилася політика полівасалітетності, яку намагалися сповідувати українські гетьмани, намагання лівобережної української козацької еліти якимось чином протистояти експансії Росії.

Об'єктом дослідження є історія України-Гетьманщини 70-х – 80-х рр. XVII ст.

Предметом дослідження є постать лівобережного гетьмана Івана Самойловича, його внутрішня та зовнішня політика, а також спроба об'єднання під своєю владою території козацької України.

Метою дослідження є об'єктивне змалювання соціально-політичного портрету гетьмана Івана Самойловича, визначення його ролі в українській історії.

Для досягнення поставленої мети автор передбачає розв'язати наступні **завдання:**

- охарактеризувати основні джерела та історіографію проблеми;
- дослідити становище України-Гетьманщини на момент приходу до влади Івана Самойловича;
- охарактеризувати шлях Самойловича до гетьманської булави;
- окреслити основні напрямки внутрішньої та зовнішньої політики Івана Самойловича в перші роки його гетьманування;
- проаналізувати розвиток стосунків Самойловича з правобережними гетьманами П.Дорошенком та М.Ханенком, а також запорозьким кошовим Іваном Сірком;
- визначити вплив політики сусідніх держав Московії, Речі Посполитої та Османської імперії на ситуацію в Україні та проаналізувати політику Самойловича в умовах загострення внутрішньо- та зовнішньополітичного становища козацької України;
- з'ясувати передумови та наслідки усунення Самойловича від гетьманства;
- сформулювати висновки, проаналізувавши роль гетьмана Івана Самойловича в історії України.

Хронологічні рамки дослідження обумовлені часом гетьманування Івана Самойловича в Лівобережній Україні (1672 – 1687 рр.).

Практичне значення дипломної роботи полягає в тому, що її матеріали, основні висновки й положення корегують й уточнюють існуючі знання з ряду питань історії України другої половини XVII ст., завершального етапу Української національної революції, дозволяють уникнути повторення помилок в спеціальних студіях, підручниках тощо. Водночас, вони можуть бути використані для підготовки наукових праць,

посібників, лекцій і спеціальних курсів з історії України у вузах та інших навчальних закладах.

Методологічною основою роботи стали принципи історизму та наукової об'єктивності. Для їх реалізації використані проблемно-хронологічний та порівняльно-історичний методи. Це дозволило не лише простежити розвиток суспільно-політичних процесів в Українській державі періоду гетьманування Івана Самойловича, а й змалювати його об'єктивний історичний портрет.

Структура роботи обумовлена метою, завданнями, характером та отриманими результатами дослідження. В її основу покладено хронологічно-проблемний підхід. Праця складається зі вступу, основної частини (трьох розділів та дев'яти підрозділів), висновків, та списку використаних джерел й літератури.

ВИСНОВКИ

У 1672 р. після змови проти гетьмана Дем'яна Многогрішного та його усунення з гетьманської посади, на вищу шабель адміністрації України-Гетьманщини зійшов Іван Самойлович, який перебував на посаді гетьмана протягом 15 років, до 1687 р.

Передумовами обрання Самойловича гетьманом було те, що козацька старшина, яка була невдоволена самодержними проявами в діяльності Многогрішного і прагнула встановлення олігархічного правління, саме в генеральному судді Самойловичі вбачала виразника своїх інтересів. Самойлович користувався довірою не лише в старшин, а й в московських урядовців, мав неабиякий адміністративний хист та досвід.

На раді у Козачій Діброві (поблизу Путивля), під час обрання І.Самойловича на гетьманство, було укладено нові статті з Московською державою (Конотопські). Вони підтверджували дію попередніх Глухівських статей і були доповнені декількома пунктами (зокрема щодо заборони гетьману вести зносини з правобережним правителем, а також утримувати наймане військо). Загалом статті являли собою черговий крок в сенсі обмеження української автономії та московської експансії на українські землі.

Ставши гетьманом Самойлович у своїй внутрішній політиці намагався діяти в інтересах козацької старшини. Його метою була побудова аристократичної держави. Усі важливі справи гетьман вирішував разом зі старшинською радою. При гетьманові утворюється гвардія – бунчукові товариші (сини старшин). Фактично за правління Самойловича були створені основи Гетьманщини, на яких вона ґрунтувалася і у наступному столітті.

Головною метою діяльності гетьмана стає об'єднання всіх українських земель під єдиною гетьманською владою. Він виступав проти спроб Запорожжя отримати самостійність, добивався переведення Слобожанщини під гетьманський регімент. Основні зусилля Самойлович спрямував на

поширення своєї влади на Правобережну Україну, де він зіткнувся з Дорошенком. Своєї мети він досягає уже в 1674 р., коли йому присягає більшість правобережних полковників та передає свою булаву М.Ханенко. А у 19 жовтня 1676 р. у м. Градизьку Самойловичу віддав свої клейноди і П.Дорошенко.

Після падіння уряду П.Дорошенка головним носієм державної ідеї стає патріотично налаштована старшина лівобережного гетьманства, очолювана І.Самойловичем, котрий у новій політичній ситуації виступав єдиним законним володарем усієї козацької України. Головна мета його політики – возз'єднання козацької України.

У 1677–1681 рр. тривала боротьба за Правобережну Україну між українсько-російськими військами та турецькою армією. Самойлович намагався будь-що зберегти контроль над Правобережжям, зокрема, над давньою гетьманською столицею – Чигирином. Проте, політика Московської держави йшла врозріз з планами гетьмана. Російське керівництво у 1681 р. пішло на укладення бахчисарайського миру з Туреччиною, згідно якого погоджувалося на поділ України по Дніпру, що викликало незадоволення Самойловича.

Остаточне погіршення в стосунках між гетьманом і Москвою відбулося після 1686 р., коли Росія підписала умови Вічного миру з Польщею. Цей договір юридично закріпив умови Андрусівського перемир'я 1667 р. України була поділена між Польщею та Росією. Цим повністю руйнувалися плани гетьмана на возз'єднання України.

Черговий донос на гетьмана став для нього фатальним: 7 липня 1687 року «чолобитну» до царя підписали десять вищих представників гетьманського уряду. «Першу скрипку» у заколоті відігравав генеральний осавул Іван Мазепа. Чи передбачав Самойлович у 1674 році, коли помилував і наблизив до себе Івана Мазепу, колишнього порученця гетьмана Дорошенка (якого на шляху до Туреччини спіймав Сірко й хотів стратити), що через 13 років доведеться поступатися гетьманською булавою саме йому? Принаймні

аби згадати про це (як і про власний шлях до гетьманства), доля відвела Самойловичу час: після позбавлення булави, конфіскації всього майна та висилки до Тобольська він прожив у цьому сибірському містечку ще три роки.

У 1687 р. Самойлович повторює долю свого попередника Дем'яна Многогрішного. Серед причин усунення його з гетьманської посади можна виділити наступні: По-перше, здійснення ним цілеспрямованої політики спрямованої на приєднання Правобережної України до Гетьманщини, що розходилося з намірами Москви будь-що зберегти мир з Польщею. По-друге, конфлікт Самойловича з провідними представниками козацької старшини.

Непересічність постаті Івана Самойловича — не лише в довголітній політичній живучості. Його кар'єра стала класичним прикладом «життя за царя», але без «хепі-енду». А тому для Івана Мазепи, який наприкінці вже свого гетьманування спробував рішуче змінити «московський вектор», одним із визначальних чинників цього відчайдушного кроку, безперечно, була пам'ять про «урок Самойловича».

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

Джерела:

1. Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России, собранные и изданные археографическою комиссиею. Санкт-Петербург : Тип В.В.Пратца, 1875. Т. 8. 398 с.
2. Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России, собранные и изданные археографическою комиссиею. Санкт-Петербург : Тип В.В.Пратца, 1877. Т. 9. 324 с.
3. Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России, собранные и изданные археографическою комиссиею. Санкт-Петербург : Тип. Ф.Елеонского и К^о, 1887. Т. 13. 902 с.
4. Величко С. В. Літопис / [пер. з книжної української мови, комент. В. О. Шевчука; Відп. ред. О. В. Мишанич]. Київ : Дніпро, 1991. Т. 2. 642 с.
5. Глухівські статті, дані від великого государя, всеросійського царя, Запорозькому війську і всьому народові малоросійському при постановленні Дем'яна Ігнатовича Многогрішного, гетьмана. URL : <http://litopys.org.ua/suspil/sus121.htm>
6. Інструкція, дана гетьманом Самойловичем військовому писарю Саві Прокоповичу , посланому в Москву із депутатами від собору в Києві для вибрання митрополита від 20 липня 1685 року URL : <http://litopys.org.ua/suspil/sus135.htm>
7. Источники малороссійской исторіи / [собранные Д. Н. Бантышемъ-Каменскимъ и изданные О. Бодянским]. Москва : В Университетской Типографіи, 1858. Ч. 1. 1649–1687. 339 с
8. Літопис гадяцького полковника Григорія Грабянки / [пер. із староукр. Р. Г. Іванченка] Київ : Т-во «Знання» України, 1992, 192 с.

9. Літопис Самовидця / [підг. вид. Я. І. Дзира]. Київ : Наук. думка, 1971. 208 с.
10. Лист гетьмана Петра Дорошенка до запорожців, від 21 березня 1676 року URL : <http://litopys.org.ua/suspil/sus128.htm>
11. Пасквіль на гетьмана Івана Самойловича URL : <http://izbornyk.org.ua/old17/old17.htm>
12. Переяславські статті гетьмана Івана Самойловича з російським царем від 17 березня 1674 року URL : <http://litopys.org.ua/suspil/sus126.htm>;
13. Софонович Феодосій. Хроніка з літописців стародавніх / [АН України, Археограф. коміс., Ін-т укр. археографії, Ін-т історії України. Підг. тексту до друку, передм., комент. Ю. А. Мицика, В. М. Кравченка]. Київ : Наук. думка, 1992. 336 с.
14. Станіславський В. „Статті” гетьмана Івана Самойловича щодо „Вічного Миру” // Україна в Центрально-Східній Європі. Студії з історії XI – XVIII століть. Київ : Інститут історії України НАНУ, 2000. С. 348-385.
15. Статті Конотопські, або, точніше, біля Козацької Дуброви між Конотопом і Путивлем, дані від великого государя, його царської пресвітлої величності, всеросійського самодержця при постановленні гетьмана Івана Самойловича всьому Запорозькому війську і малоросійському народові URL : <http://litopys.org.ua/velichko/vel30.htm#konot>
16. Універсали українських гетьманів від Івана Виговського до Івана Самойловича (1657–1687) / Універсали українських гетьманів. Матеріали до українського дипломатарію. Серія 1. / [упорядники І. Бутич, В. Ринсевич, І. Тесленко]. Київ – Львів : НТШ, 2004. 1086 с.

Література:

17. Алмазов А. С. Политический портрет украинского гетмана Ивана Самойловича в контексте русско-украинских отношений (1672–1687 гг.). Москва : Тип. МГУ, 2012. 288 с.
18. Апанович О. Запорізька Січ у боротьбі проти турецько-татарської агресії 50–70-ті роки XVII ст. Київ : Вид-во АН УРСР, 1961. 299 с.
19. Артамонов В. Соперничество очагов державности в Восточной Европе в XVII–XVIII вв. // Наукові праці Кам'янець-Подільського державного університету: Історичні науки. Кам'янець-Подільський : Оіюм, 2006. Т. 16 : На пошану професора А. О. Копилова. С. 291–304.
20. Артамонов В. Україно-русская конвергенция в последней трети XVII-XVIII веках // Україна в Центрально-Східній Європі (з найдавніших часів до кінця XVIII ст.). Вип. 5. Київ : Ін-т історії України НАНУ, 2005. С. 607–622.
21. Бантыш-Каменский Д.Н. История Малой России / Д.Н.Бантыш-Каменский. Київ : Час, 1993. 656 с.
22. Бовкун С. Іван Самойлович – заручник «московського вектору» // Дзеркало тижня. 2004. 11 червня.
23. Борисенко В. Дем'ян Многогрішний // Володарі гетьманської булави. Київ : Варта, 1995. С. 333-336.
24. Борисенко В. Українська держава у др. пол. XVII ст. // Київська старовина. 1994. № 5. С. 2-7.
25. Вирський Д. С. Чигиринські війни: тризна по славі. URL : <https://www.myslenedrevo.com.ua/uk/Sci/Local/Kremenchuk/Cossackdom/Ruina/War1677.html>
26. Востоков А. Суд и казнь Григория Самойловича // Киевская старина. 1889. № 1. С. 41-63.
27. Голобуцький В. Запорозьке козацтво. Київ : Вища школа, 1994. 539 с.

- 28.Горобець В. Від союзу до інкорпорації : українсько-російські відносини др. пол. XVII – перш. чв. XVIII ст. Київ : Вид-во Інституту Історії НАН України, 1995. 70 с.
- 29.Горобець В. Зірки та терени козацької революції. Історія звитяг та поразок. Харків : Книжковий клуб «Клуб сімейного дозвілля», 2017. 480 с.
- 30.Горобець В. Украинско-российские отношения и политико-правовой статус Гетьманщины (вторая половина XVII – первая четверть XVIII века). URL : <http://litopys.org.ua/vzaimo/vz07.htm>.
- 31.Горобець В. М., Струкевич О. К. Українсько-російські політичні відносини другої половини XVII-XVIII ст. : тенденції, характер, етапи // Український історичний журнал. 1997. № 1. С. 22-43
- 32.Грушевський М.С. Ілюстрована історія України. Київ, 1990. 524 с.
- 33.Гуржій О. І., Чухліб Т. В. Гетьманська Україна. К.: Видавничий дім «Альтернативи», 1999. 304 с.
- 34.Дорошенко Д. Нарис історії України. Львів : Світ, 1991. 576 с.
- 35.Дядиченко В.А. Нариси суспільно-політичного устрою Лівобережної України кінця XVII – початку XVIII ст. Київ : Держ. політ. видав України, 1959. 225 с.
- 36.Історія українського козацтва: Нариси: у 2 т. / [Редкол.: В.А.Смолій (відп. ред.) та ін.] Київ : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2006. Т. 1. 800 с.
- 37.Історія України в особах: Козаччина / [авт. кол.: В. Горобець, О. Гуржій, В. Матях та ін.]. Київ: Україна, 2000. 302 с.
- 38.Історія українського козацтва: Нариси: у 2 т. [Редкол.: В. А. Смолій (відп. ред.) та ін.]. Київ : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2006. Т.1. 800 с

- 39.История Русов или Малой России. Москва : В Университетской Типографии, 1846. 257 с.
- 40.Костомаров М. Історія України в життєписах визначних її діячів. Київ : Україна, 1991. 493 с.
- 41.Кочегаров К. А. Борьба украинской политической элиты за свои интересы в отношениях с Россией и Польшей. URL: <http://www.portal-slovo.ru/history/40173.php>
- 42.Крип'якевич І. П. Історія України. Львів: Світ, 1990. 520 с.
- 43.Лунін С. Іван Самойлович. Харків : Фоліо, 2009. 123 с.
- 44.Мельник Л. Гетьман Іван Самойлович // Київська Старовина. 1996. № 1. С. 77-83.
- 45.Мельник Л.Г. Лівобережна Гетьманщина періоду стабілізації (1669-1709): Навч. посібник. Київ, 1995.
- 46.Мицик Ю. Джерела з історії Національно-визвольної війни українського народу середини XVII ст. Дніпропетровськ : ВПОП "Дніпро", 1996. 262 с.
- 47.Нариси з історії дипломатії України / [О. І. Галенко, Є. Є. Комарніцький, М. В. Кірсенко та ін. під ред. В. А. Смолія. Київ : Видавничий дім «Альтернативи», 2001. 736 с.
- 48.Оглоблін О. Гетьман Іван Мазепа та його доба. Нью-Йорк-Київ-Львів-Париж-Торонто, 2001. 461 с.
- 49.Панашенко В.В. Соціальна еліта Гетьманщини (друга половина XVII–XVIII ст.). Київ, 1995. 431 с
- 50.Пархоменко В. До питання про політику гетьмана Самойловича // Ювілейний збірник на пошану М. Грушевського. Київ, 1928. Т. 1.
- 51.Санін Г. Украина в политических отношениях Российского государства и Османской империи (1667–86 гг.) // Україна в Центрально-Східній Європі. Студії з історії XI–XVIII століть. Київ : Інститут історії України НАНУ, 2000. С. 333-348.

- 52.Сас П. М. Історія України XVI–XVIII століття. Львів: Дивосвіт, 2001. 291 с
- 53.Сергієнко Г. Іван Самойлович // Володарі гетьманської булави. Київ : Варта, 1995. С. 347-384.
- 54.Смолій В. А., Степанков В. С. Українська національна революція XVIIст. (1648 - 1676 рр.). Київ : Альтернативи, 1999. 352 с.
- 55.Смолій В., Степанков В. Українська національна революція XVIIст. (1648–1676 рр.). Київ : Видавничий дім «Києво-Могилянська Академія», 2009. 447 с.
- 56.Смолій В. А., Степанков В. С. Петро Дорошенко. Політичний портрет. Київ : Темпора, 2011. 631 с.
- 57.Смолій В. А., Степанков В. С. Українська державна ідея XVII – XVIII століть: проблеми формування, еволюції, реалізації. Київ : Альтернативи, 1997. 368 с.;
- 58.Смолій В. А., Степанков В. С. Правобережна Україна у другій половині XVII–XVIII ст.: проблема державотворення. Київ, 1993. 71 с.
- 59.Смолій В.А. Правобережна Україна другої половини XVII – початку XVIII ст.: провінція Речі Посполитої чи частина самостійної держави? // Польсько-українські студії. Україна – Польща: історична спадщина і суспільна свідомість. Матеріали міжнародної наукової конференції. Київ : Либідь, 1993. Ч. 1. С. 113-124;
- 60.Соловьев С. М. Сочинения. В 18 кн. Кн. VI. Т. 11 – 12. История России с древнейших времен. М.: Мысль, 1990. 671 с.
- 61.Соловьев С. М. Сочинения. В 18 кн. Кн. VII. Т. 13. История России с древнейших времен. Москва : Мысль, 1991. 630 с.
- 62.Сорока, Юрій Володимирович. Чигиринські походи, 1677-1678 [Текст] / Ю.Сорока. Київ : Шанс, 2012. 126 с.

63. Станіславський В. "Статті" Івана Самойловича щодо "Вічного миру"
// Україна в Центрально-Східній Європі. Студії з історії XI – XVIII століть. Київ : Інститут історії України НАНУ, 2000. С. 348-386.
64. Стецюк К. І. Народні рухи на Лівобережній і Слобідській Україні в 50-х – 70-х роках XVII ст. Київ 1961.
65. Чухліб Т. Іван Самойлович. В кн.: Історія України в особах: Козаччина. К., 2000.
66. Чухліб Т. В. Козаки і монархи: Міжнародні відносини ранньомодерної Української держави 1648–1721 рр. К., 2009.
67. Чухліб Т. Московський протекторат і зовнішня політика урядів І. Самойловича й І. Мазепи. Історія України. 2003. № 47. С. 3–10.
68. Чухліб Т. В. Особливості зовнішньої політики І. Самойловича та проблема міжнародного становища Українського гетьманату в 1672–1686 рр. Укр. іст. журнл. 2004. № 3. С. 48-66.
69. Чухліб Т. «Руїна» Гетьманщини чи боротьба за утвердження Української козацької держави? (Спроба започаткувати наукову дискусію щодо одного історичного терміну) // Україна в Центрально-Східній Європі (з найдавніших часів до кінця XVIII ст.). Київ : Інститут історії України НАНУ, 2004. С. 473-506.
70. Чухліб Т. В. Самойлович Іван Самійлович. URL : http://www.history.org.ua/?termin=Samojlovych_I
71. Шевчук В. Козацька держава. Київ : Абрис, 1995. 392 с.
72. Шкарабан Ю. В. Українське питання в російсько-польських відносинах 1672–1685 рр. // Література та культура Полісся № 90. Серія "Історичні науки" № 9. С. 4-13.
73. Яворницький Д. І. Історія запорозьких козаків. Київ : Наукова думка, 1990. Т. 2. 560 с.
74. Яворницький Д. І. Іван Дмитрович Сірко. Дніпропетровськ: Промінь, 1990. 190 с.